

Облік і оподаткування

УДК 657.6.012.16

Бугай Надія Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри аудиту

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Bugay Nadia

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Auditing

Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman

ORCID: 0000-0003-4670-935X

**ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА-ЕКОНОМІСТА ЯК ВИЧЕРПНЕ ДЖЕРЕЛО
ДОКАЗІВ ТА ЙОГО ОЦІНКА
EXPERT ECONOMIST'S OPINION AS AN INEXHAUSTIBLE SOURCE
OF EVIDENCE AND ITS ASSESSMENT**

***Анотація.** Розвиток науки, вдосконалення організаційних та процесуальних форм застосування спеціальних знань у запроваджених справах будь-якого виду судочинства відкриває великі можливості для швидкого і повного розкриття злочинів і сприятиме зниженню злочинності в нашій країні. Практична експертна діяльність у сфері виявлення та припинення фінансово-економічних правопорушень, а також вирішення суперечок у галузі бухгалтерського обліку, оподаткування та в цілому у сфері економіки, виключно важлива з точки зору захисту інтересів держави, суспільства, всіх громадян України, вимагає розробки нових комплексних науково-практичних підходів до економічної експертизи. В наш час боротьба з економічною злочинністю посідає особливе місце. Виходячи з цього необхідно значно підвищити ефективність*

правоохоронної роботи, особливо на стадіях досудового розслідування та судового розгляду запровадженої справи будь-якого виду судочинства. Внаслідок чого підвищується значення висновку експерта-економіста як джерела доказів в процесі доказування. Особливо сьогодні коли відбуваються "якісні" способи підготовки, вчинення і приховання злочинів, збільшується їх кількість тяжких та особливо тяжких, які досить ретельно плануються і вчиняються професійно підготовленими особами та організованими злочинними групами. В таких випадках розібратися в механізмі вчинення злочину, довести винність осіб по слідах, залишених на місці його вчинення неможливо без проведення економічної експертизи і отримання висновку експерта-економіста. При вчиненні правопорушень та злочинів в економічній сфері використовуються, як правило, сучасні досягнення науки та техніки, що ускладнює діяльність правоохоронних органів і вимагає від них правильного розуміння сутності висновку експерта, відокремлення доказів даного виду від інших, а також порядок їх збирання та оцінки. Сьогодні в процесуальному законодавстві України закріплено принцип того, що жоден доказ для суду не має встановленої сили і буде оцінюватися виключно за внутрішнім переконанням, заснованим на проведенні повноцінного і всебічного розслідування. Отже, висновок експерта-економіста являє собою результат заздалегідь проведеного дослідження, яке призначається безпосередньо правоохоронними органами і повинно проводитися при дотриманні конкретних процесуальних правил з подальшою оцінкою особи або органу, ким було призначена сама економічна експертиза, що зумовлює актуальність теми даної статті.

Ключові слова: висновок, економічна експертиза, експертне дослідження, правопорушення, економічний злочин, економічна сфера, судочинство, бухгалтерський облік.

Summary. *The development of Science, improvement of organizational and*

procedural forms of application of special knowledge in introduced cases of any type of legal proceedings opens up great opportunities for rapid and complete detection of crimes and will contribute to reducing crime in our country. Practical expert activity in the field of detection and suppression of financial and economic offenses, as well as dispute resolution in the field of accounting, taxation and in general in the field of economics, is extremely important from the point of view of protecting the interests of the state, society, and all citizens of Ukraine, requires the development of new comprehensive scientific and practical approaches to economic expertise. Nowadays, the fight against economic crime occupies a special place. Based on this, it is necessary to significantly improve the effectiveness of law enforcement work, especially at the stages of pre-trial investigation and judicial review of an introduced case of any type of legal proceedings. As a result, the importance of the expert economist's conclusion as a source of evidence in the proof process increases. Especially today, when there are "high-quality" ways of preparing, committing and concealing crimes, their number of serious and especially serious ones increases, which are quite carefully planned and committed by professionally trained individuals and organized criminal groups. In such cases, it is impossible to understand the mechanism of committing a crime, to prove the guilt of persons based on the traces left at the place of its commission, without conducting an economic expert examination and obtaining the opinion of an expert economist. When committing offenses and atrocities in the economic sphere, as a rule, modern achievements of Science and technology are used, which complicates the activities of law enforcement agencies and requires them to correctly understand the essence of the expert opinion, separate evidence of this type from others, as well as the procedure for collecting and evaluating them. Today, the procedural legislation of Ukraine establishes the principle that no evidence for the court has an established force and will be evaluated solely on the basis of internal conviction based on a full and comprehensive investigation. So, the conclusion of an expert economist is the

result of a pre-conducted research, which is appointed directly by law enforcement agencies and should be conducted in compliance with specific procedural rules, followed by an assessment of the person or body by whom the economic expertise itself was appointed, which determines the relevance of the topic of this article.

Key words: *conclusion, economic expertise, expert research, offense, economic crime, economic sphere, legal proceedings, accounting.*

Постановка проблеми. Певна річ, що для розслідування економічних злочинів та розгляду господарських суперечок у суді необхідними є спеціальні знання в галузі бухгалтерського обліку, аналізу, аудиту, фінансів тощо. Саме тому правоохоронні органи повинні використовувати можливості різних галузей наукових знань та практичної діяльності з метою своєчасного виявлення протиправної діяльності, її документування технічними засобами фіксації, створювати належні умови для оперування отриманою інформацією під час судового розгляду та доказування обвинувачення. Для участі у проведенні тимчасового доступу до речей та документів та їх вилученні під час виконання слідчих (розшукових) дій (зокрема, огляду речей та документів) ефективнішим буде залучення спеціаліста – атестованого судового експерта-економіста. Саме йому, як особі, що безпосередньо здійснює економічну експертизу, відомо обсяг необхідних документів і речей, що згідно з методиками проведення експертиз, необхідні для того, щоб зібраних (вилучених) документів було достатньо для проведення експертизи та надання об'єктивного висновку, який згідно з КПК України належать до процесуальних джерел доказів [2]. Проте, існують деякі важливі моменти в цій області, на які треба зробити акцент, що визначає актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Достатньо вагомий внесок у вивченні існуючих питань різного характеру у складанні та оцінці

висновку експерта-економіста зробили провідні українські науковці та практики як економічного так і юридичного спрямування, зокрема: Г. Авдєєва [1], К. Вертепна [2], Л. Дікань [3], О. Кожушко [3], В. Коновалова [1], М. Корінько [6], Г. Мумінова-Савіна [4], В. Понікаров [3].

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягає в розкритті сутності, особливостей та оцінці висновку експерта-економіста як результату проведення економічної експертизи, як засобу доказування та як вичерпне джерело доказів в діяльності судочинства.

Виклад основного матеріалу. Економічна експертиза являє собою дослідницький процес у пошуках істини в господарських правовідносинах з метою виявлення правопорушення правоохоронними органами. Згідно Інструкції 53/5 цей вид судової експертизи включає: експертизу документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; експертизу документів про економічну діяльність підприємств й організацій; експертизу документів фінансово-кредитних операцій [5].

Варто зазначити, що судово-економічна експертиза є досить поширеним напрямом судових експертиз. Вона виступає невід'ємною складовою системи правосуддя в Україні. Вчені трактують судово-економічну експертизу як з точки зору судочинства (спосіб доказу, процесуальна дія), так і з урахуванням функції перевірки, яку вона виконує (дослідження). Але найбільш ґрунтовним є розуміння судово-економічної експертизи як процесуальної форми дослідження [3]. Відповідно до вимоги Кримінально-процесуального кодексу, для призначення і проведення економічної експертизи потрібне подання експерту-економісту досить великого масиву різних джерел інформації, попередньо вилучених слідчим, – адже сам експерт-економіст не має права збирати матеріали для експертного дослідження.

Отже, за допомогою економічної експертизи можна: визначити групу осіб, за якими, згідно за документальними даними, в період утворення

нестачі або надлишків значилися грошові кошти (або товарно-матеріальні цінності), а також осіб, зобов'язаних забезпечувати виконання вимог бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю, недотримання яких встановлено в ході проведення економічної експертизи; виявити наявність фактичних даних, пов'язаних з нестачею або надлишками товарно-матеріальних цінностей; виявити порушення в організації ведення бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, які сприяли його своєчасному виявленню; встановити умови, що сприяли вчиненню зловживань, і створити певні пропозиції, спрямовані на боротьбу з ними.

У процесі розслідування кримінальних, цивільних та адміністративних справ необхідно законне обґрунтування і законне рішення, а також надання доказів за обставинами справи (доведення – збір інформації, її дослідження, оцінка представлених доказів, а також їх використання), що мають значення для розслідування. У кожному випадку встановлюються всі юридичні та фактичні дані, пов'язані з виникненням, зміною і припиненням правовідносин з нормами законодавства. Ці відомості, документи і матеріали за визначенням суду, постанови органу, що веде справу, повинні бути долучені до матеріалів розслідуваної справи для отримання статусу доказу. Суд може мотивовано відмовити в залученні даних матеріалів в якості доказів до справи, але це може бути оскаржено учасниками процесу. Документи, предмети і речі, що містять відомості, що мають значення для справи і представлені учасниками процесу, можуть отримати статус доказу.

Однак, згідно з певною аналітикою в слідчій практиці існують два перегини: одні слідчі вилучають і інкорпорують до кримінальної справи всі джерела інформації, які вдалося виявити на певному підприємстві, за період роботи підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні злочину без належної і необхідної систематизації; інші ж, навпаки, задовольняються дослідженням і залученням до справи лише тими джерелами інформації, в яких є сліди

матеріального або інтелектуального підроблення. У першій ситуації масштаб кримінальної справи не виправдано збільшується за рахунок інформації, яка не має ніякого значення для доказової бази. Крім того, тут порушуються вимоги Кримінально-процесуального кодексу, що зобов'язують слідчого обмежитися вилученням джерел, що мають значення для кримінальної справи. У другій можна побачити, що створюються умови для висунення учасниками процесу різних версій в суді, які неможливо перевірити без дослідження взаємопов'язаних джерел інформації, відсутніх в матеріалах справи. Суд постає перед необхідністю витребувати додаткові джерела, які до цього часу можуть бути знищені або фальсифіковані. Треба зауважити, що взаємодія слідчого і експерта-економіста стає особливо актуальною, коли в справі є матеріали так званої «чорної» бухгалтерії, відомості з яких без обов'язкового їх процесуального закріплення з точки зору належності і допустимості експертом-економістом самостійно не можуть бути прийняті до уваги в якості об'єктів дослідження. Одним із доказів, які регламентуються законодавчими нормами, є експертний висновок.

У світлі стрімкого розвитку технологій і експертних методик з'являється можливість отримання більш точних результатів досліджень, а тому цінність висновку експерта як доказу зростає. Однак норми права, що регулюють питання призначення судової експертизи та використання висновку експерта при вирішенні справ будь-якого виду судочинства неповні, а іноді й суперечливі. Проблематика судових доказів є актуальною, оскільки багато судових помилок обумовлені саме прорахунками, допущеними в ході доказів: неправильним встановленням предмета і меж доказування, порушеннями процесуального порядку збирання, дослідження і оцінки доказів, неповнотою доказового матеріалу. Тоді як саме забезпечення повноти і якості доказового матеріалу у справі визначає ефективність всієї доказової діяльності і, в кінцевому рахунку, –

правосуддя. Однією з ключових особливостей судової експертизи є оформлення її результатів особливим письмовим документом – висновком експерта. Цей документ є судовим доказом, отриманим в результаті спеціально проведеного за завданням суду дослідження.

Отже, висновок експерта взагалі, та висновок експерта-економіста зокрема – це документ в письмовій формі, передбачений законом, в якому відображені дослідження експерта по поставленим перед ним органом або особою, яка призначила експертизу, питань і сформульовані висновки. Структурно-експертний висновок складається з трьох частин (вступної, дослідницької та заключної) і повторює послідовність (логіку) проведеного дослідження. До висновку експерта-економіста після експертного дослідження прикладаються додаткові джерела інформації – такі як таблиці, схеми, графіки, фото та інші ілюстровані матеріали, що підтверджують висновок експерта-економіста. У тексті дослідницької частини висновку на них робляться посилання. Кожен додаток супроводжується підписом експерта-економіста. Вони також мають доказове значення по всій суті справи, а не тільки слугують аргументованістю висновку експерта-економіста і є, за змістом експертного дослідження, його невід'ємною частиною.

До висновку експерта-економіста пред'являються наступні вимоги: відповідність процесуальним нормам (наприклад, аргументація доказів, доброякісність матеріалів, можливість присутності слідчого, обвинуваченого при проведенні експертизи); об'єктивність висновку (наприклад, підтвердження укладення проведених досліджень); повнота висновку експерта (наприклад, всебічне дослідження об'єкта експертизи); наукова обґрунтованість (наприклад, професійна обґрунтованість висновків); конкретність (наприклад, чіткість формулювання відповідей на питання і викладу фактів); характер викладу і стиль (наприклад, відповідність вимогам ділової мови і наукового стилю).

Слід зазначити, що особливий статус експертного висновку, зокрема експерта-економіста, обумовлений рядом факторів, а саме: а) проводити дослідження, формулювати висновки з поставлених правоохоронними органами при призначенні судово-економічної експертизи питань і підписувати сам висновок можуть лише особи, які володіють спеціальними знаннями у бухгалтерському обліку, аналізі, аудиті, фінансів тощо; б) призначення судово-економічної експертизи відбувається за спеціальною процедурою: вибір з участю сторін експертної установи або конкретного експерта; визначення кола питань, що підлягають вирішенню; прийняття рішення про надання експерту-економісту можливості застосовувати дозвільні методи дослідження; конкретний термін дослідження; в) проведення економічної експертизи базується на суворому застосуванні експертами наукових методів дослідження, що виключають суб'єктивну оцінку. На жаль, дотриманні всіх перерахованих вище процесуальних вимог не виключає ймовірність помилки або неповного проведення дослідження.

Висновок експерта-економіста не повинен: містити зайвої юридичної термінології, так як це додасть документу юридичну спрямованість, що виходить за межі компетенції економічної експертизи; включати складну професійну лексику, враховуючи юридичну освіту слідчого або судді; носити описовий характер без аналізу фактів; містити бездоказові операції.

Ознаками висновку експерта-економіста як доказу є: обов'язкова письмова форма відповідно до вимог законодавчо-нормативних актів; висновок експерта має доказове значення в тому випадку, якщо містить опис всього ходу дослідження. У висновку повинні міститися: інформація про дату оформлення; терміни, місце проведення експертизи; підстави для призначення самої експертизи; дані про орган/особу, яка винесла ухвалу (постанову) про призначення експертизи, відомості про орган експертизи (експерта), який проводив експертне дослідження, із зазначенням прізвища, імені, по батькові, освіти експерта, а також експертної спеціальності та

стажу роботи з даної спеціальності, наукового ступеня (за наявності), посади експерта; відмітка з підписом про те, що він попереджений про відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку відповідно до законодавства України; перелік питань, які необхідно вирішити. Висновок експерта-економіста має бути зрозумілий для співробітників правоохоронних органів, прокурорів, суддів та інших осіб, тобто висновки мають бути доступні для розуміння і не вимагають спеціальних наукових знань. У дослідницькій частині висновку експерт описує дослідження таким чином, щоб будь-яка непідготовлена людина, що не володіє спеціальними науковими знаннями у сфері економіки, зміг зрозуміти висновок експерта і хід самого дослідження. Поряд з цим, експерт в дослідницькій частині не повинен допустити спрощення наукової мови і термінології і при описі посилатися на спеціальні наукові терміни. У висновках повинні бути чіткі відповіді на поставлені запитання. Експерт-економіст може бути викликаний до особи, яка призначила експертизу, для роз'яснення незрозумілих моментів дослідницької частини висновку, а саме: уточнення кваліфікації експерта, методик, які він використовував, методів дослідження, пояснення термінології, питання за фактами і обставинами експертного дослідження. Відповіді, дані експертом на питання в ході допиту, можуть бути доказом, але тільки в частині пояснення по проведеному ним експертному дослідженню. У висновку викладається тільки та інформація, яку експерт-економіст може підтвердити фактичними даними, що містяться в системі бухгалтерського (податкового) обліку. Висновок експерта, що не відповідає вимогам, може бути визнано неприпустимим доказом.

Отже, висновок експерта, що складається за результатами проведеної ним судової експертизи, служить судовим доказом. Зміст висновку експерта, як і процес його отримання, законодавчо врегульовано процесуальними кодексами. Висновки, зроблені за підсумками проведеного

дослідження, з точки зору експерта, є його професійною оцінкою, а з точки зору процесуальних категорій – тими самими фактичними даними, які суд надалі оцінює як доказ.

В принципі, за великим рахунком, зміст висновку експерта має забезпечити правосуддя від будь-якого викривлення інформації, дати можливість особі або органу, який призначив експертизу, оцінити висновок експерта, в необхідних випадках – перевірити правильність його висновків шляхом проведення повторної експертизи.

Необхідними критеріями оцінки висновку експерта взагалі, і експерт-економіста зокрема як джерела доказів слугують його належність, допустимість і достовірність. За першими двома критеріями оцінки зазвичай не виникає труднощів, а от оцінка достовірності висновку, яка передбачає оцінювання його наукової обґрунтованості, ефективності застосованих експертом методів дослідження і методик, об'єктивності висновків експерта ускладнена (а іноді неможлива). Вчені в усьому світі наголошують на тому, що через відсутність у суб'єктів оцінки висновків експерта спеціальних знань вони не можуть самостійно встановити їх достовірність. Це може призвести до помилок у прийнятті процесуальних рішень, виправити які лише в окремих випадках вдається в суді. Враховуючи складність оцінки висновку експерта за відсутності спеціальних знань, останнім часом суди України визнають важливість і правомірність незалежного рецензування висновків експерта, зазначаючи, що «невзяття до уваги» судами незалежної рецензії як доказу порушує принцип змагальності сторін [1]. Мається на увазі, що недосвідчений в областях знань бухгалтерського обліку, аналізу, аудиту, фінансів тощо учасник справи не зможе або насилу зможе оцінити висновок експерта. Встановити експертні помилки і відступ від застосовуваної методики під силу тільки фахівцеві у відповідній області. В такому випадку одна зі сторін змушена звернутися за консультацією фахівця, який може на професійному і компетентному рівні оцінити

результати раніше проведеного дослідження – провести рецензування експертного висновку. Отже, щоб висновок експерта набув доказового значення, необхідно його оцінити. Точна оцінка доказу, тобто висновку експерта-економіста, відіграє першорядну роль для законного і обґрунтованого рішення суду. Суд та особи, які беруть участь у справі, можуть задати питання експерту або експертам з метою роз'яснення та доповнення висновку. Здійснюється це в рамках допиту експерта. Оцінка висновку експерта-економіста базується на таких моментах, як: синтезі дотримання процесуального порядку призначення та проведення економічної експертизи; оцінці відповідності висновку експерта завданням; огляду повноти і, в той же час, лаконічності висновку; оцінки наукової обґрунтованості висновку; розгляду в ньому фактичних даних; зіставлення з іншими доказами по запроваджуваній справі. Оцінка висновку експерта вважається завершеною в разі, якщо суд визначить його доказову силу і значення в системі доказів. Оцінюючи висновок експерта, суд може визнати його: повним, науково-обґрунтованим і взяти в основу свого рішення разом з іншими доказами у справі; недостатньо ясним або неповним і призначити додаткову експертизу; необґрунтованим, що викликає сумнів у достовірності висновків і призначити повторну експертизу.

Висновок експерта-економіста не має будь-яких переваг перед іншими доказами і має оцінюватися за загальними правилами. У зв'язку з чим зіставлення його поряд з іншими матеріалами справи є необхідним елементом оцінки. Оцінка висновку експерта виключно з позицій обґрунтованості і порядку призначення і проведення експертизи, кваліфікації експерта-економіста, достатності вихідних даних, представлених на економічну експертизу, вибору методики дослідження і т.п., поза зв'язком з іншими доказами, зібраними у справі, може привести до прийняття неправильного рішення. Внаслідок того, що висновок експерта-економіста може значно вплинути на результат справи, залежність

експерта від інших осіб, які беруть участь у справі, є підставою для його відводу (самовідводу). Тому, при виявленні такої залежності згодом, в ході розгляду справи при наявності проведеної експертизи і при відсутності самовідводу експерта можна поставити питання про неприпустимість використання висновку експерта як доказ у справі. Також на практиці, при використанні докази у вигляді висновку експерта, зустрічаються випадки, коли йому надають більшу значимість ніж іншим доказам, а також надмірно довіряють. Спостерігається завищена оцінка доказового значення висновку експерта, а при його використанні вважають, що раз висновок засновано на точних наукових розрахунках, то це достовірно і не підлягає сумніву.

Висновки. Згідно вищевикладеного, можна зазначити, що процедура експертного дослідження всього масиву бухгалтерських документів являється доказовим інструментом отриманих результатів при проведенні економічної експертизи господарюючих суб'єктів. Дані фактори та вимоги до них сучасного світу визначають потребу в економічних дослідженнях цілісності стану фінансово-економічних й правових постулатів, системності аналізу їх стану та застосування моделі експертиз з метою встановлення місця й ролі економічної експертизи у фінансовій сфері держави, її розвитку. Дотримання при призначенні та проведенні економічної експертизи норм та правил законодавства кримінально-процесуального, вірне використання наданих інформаційних джерел будуть і надалі сприяти розкриттю економічних зловживань, встановленню дійсних сум завданих збитків і стягненню їх з винних, а також, що чи не найважливіше, прийняття необхідних попереджувальних заходів щодо збереження власності.

Література

1. Авдєєва Г. К., Коновалова В. О. Проблеми оцінки достовірності висновку експерта у кримінальному провадженні в Україні та в інших країнах. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб.

- матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу, м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р. Харків, 2021. С. 5–6.
2. Вертепна К. О. Залучення спеціаліста під час призначення судово-економічної експертизи документів. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу, м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р. Харків, 2021. С. 20–21.
 3. Дікань Л., Понікаров В., Кожушко О. Судово-економічна експертиза : навч.-практ. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 221 с.
 4. Мумінова-Савіна Г. Г. Судово-бухгалтерська експертиза : Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. Київ : КНЕУ, 2004. 268 с.
 5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва фінансів України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0705-98> (дата звернення: 30.12.2022).
 6. Судова бухгалтерська експертиза : навч. посіб. / М. Корінько та ін. Київ : ТОВ «Август Трейд», 2015. 292 с.

References

1. Avdieieva H. K., Konovalova V. O. Problemy otsinky dostovirnosti vysnovku eksperta u kryminalnomu provadzhenni v Ukraini ta v inshykh krainakh. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf.-polilohu, m. Kharkiv, 15–16 kvit. 2021 r. Kharkiv, 2021. S. 5–6.
2. Vertepna K. O. Zaluchennia spetsialista pid chas pryznachennia sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy dokumentiv. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf.-polilohu, m. Kharkiv, 15–16 kvit. 2021 r. Kharkiv, 2021. S. 20–21.

3. Dikan L., Ponikarov V., Kozhushko O. Sudovo-ekonomichna ekspertyza : navch.-prakt. posib. Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsia, 2017. 221 s.
4. Muminova-Savina H. H. Sudovo-bukhhalterska ekspertyza : Navch.-metod. posib. dlia samost. vyvch. dystsypliny. Kyiv : KNEU, 2004. 268 s.
5. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen : nakaz M-va finansiv Ukrainy vid 08.10.1998 r. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0705-98> (data zvernennia: 30.12.2022).
6. Sudova bukhhalterska ekspertyza : navch. posib. / M. Korinko ta in. Kyiv : TOV «Avhust Treid», 2015. 292 s.